

Etnografická monografie na počátku 21. století – Konec realismu v Čechách?⁶⁰⁾

Martin Heřmanský

Ethnographic monograph in the beginning of 21st century – End of realism in the Czech Republic?

The article deals with ethnographic monograph as the most characteristic genre of socio-cultural anthropology. It distinguishes three basic types of this genre: realistic narrative, processual narrative and reflexive narrative and claims that the presentation of research findings is not just a literary problem, but an epistemological one. At the conclusion it reasons about acceptability of these narrative types in Czech academic milieu.

Distinktivní a do velké míry i konstitutivní metodou sociokulturní antropologie je dlouhodobý stacionární terénní výzkum realizovaný primárně metodou zúčastněného pozorování a neformálních interview (srov. Nešpor – Jakoubek 2004).

Důraz kladený původně na to, jak výzkum provádět⁶¹⁾, se v 70. a 80. letech 20. století pod vlivem postmoderní a feministické antropologie obrací k tomu, jak jej prezentovat, tedy jak jej zprostředkovat dalším osobám.

V tomto článku představím tři základní typy prezentace výsledků antropologického výzkumu – realistické, procesuální a reflexivní vyprávění (Gobo 2008: 290). Zároveň s tím se pokusím ukázat, že problém prezentace výsledků výzkumu není pouze problémem literárním, ale také (a to zejména) problémem epistemologickým.

Realistické vyprávění

Nejčastějším typem užívaným při prezentování výsledků etnografického výzkumu je již od dob Malinowského a Boase tzv. **realistické vyprávění** (Gobo 2008: 290–292, Van Maanen 1988).

Tato forma reprezentuje to, co si obvykle představujeme pod pojmem „vědecký text“. Vyprávění je protkáno odkazy na autority daného oboru a zavedené teorie a doplňuje jej bohatý poznámkový aparát společně s častými bibliografickými odkazy. Primárním cílem takto pojatého textu je ukázat, že jeho autor je kompetentní člen vědecké obce.

Typickým znakem tohoto typu vyprávění je „dokumentární styl“, který užívá třetí osoby ve snaze potlačit přítomnost výzkumníka v terénu. Text se snaží evokovat atmosféru, jakoby autor v terénu

vůbec nebyl či spíše přesněji, jako by tam byl přítomen pouze „jako moucha na zdi“ (Markowitz – Ashkenazi 1999: 2), aniž by zkoumaný terén nějak ovlivnil.

Aby autor ukázal, že text není výsledkem jeho vlastní interpretace, ale skutečnou reprezentací emické perspektivy, tedy pohledu „těch druhých“, je text často prokládán příklady výpovědí informátorů, kteří jsou charakterizováni demografickými údaji jako např. „muž, 37 let, VŠ, ženatý, 2 děti, Praha“. Popis „objektivní“ reality je pak dokumentován „vhodnými“ výňatky z terénních poznámek. Dochází tak k tomu, že je do kontrastu kladena perspektiva emická (výpovědi informátorů) a etická (terénní poznámky), přičemž větší váha spočívá na perspektivě etické, perspektivě autora. Autor je totiž ten, kdo nahlíží kulturu z odstupu a proto zkoumané kultuře rozumí lépe než ti, kteří v ní žijí.

Při prezentaci výsledků je přitom kladen důraz na typické a normální, naopak výjimečné a neobvyklé ustupuje do pozadí.

Tuto formu etnografické monografie vystihuje metafora „momentky“ sledované reality. Text totiž není prezentován jako jedna z mnoha možných interpretací reality, ale jakoby se jednalo o „realitu“ jako takovou, její jediný možný „objektivní“ popis (Gobo 2008: 290).

Kritika realistického vyprávění

Ačkoli je tento typ textu i v současnosti nejrozšířenější⁶²⁾, již od počátku 70. let 20. století se ozývá jeho kritika. Zlomovým bodem byla v této souvislosti stať George Marcuse a Dicka Cushmana *Ethnography as Text* (1982), která rozpoutala vlnu reflexe toho, jak etnografické texty vznikají. Ta vy-

vrcholila knihou Jamese Clifforda a George Marcuse *Writing Culture* (Clifford – Marcus 1986), která se stala jakýmsi manifestem postmoderní antropologie.

Zájem o to, jakým způsobem se vytváří etnografické texty, vyústil ve vznik dvou klasických děl, zabývajících se tímto problémem, Van Maanenových *Tales from the Field: On Writing Ethnography* (Van Maanen 1998) a Geertzových *Works and lives: The anthropologist as author* (Geertz 1988).

Realistické vyprávění v nich bylo kritizováno zejména⁶³⁾ za to, že:

- zamlčuje působení výzkumníka na terén a vytváří dojem, jakoby na terén nijak nepůsobil;
- předkládá „objektivní“ popis „jediné možné“ reality, která je však ve skutečnosti pouze jednou z možných interpretací reality;
- generalizuje jednotlivé informátory na odosobněné typické zástupce či indiferentní masu, zkonstruovanou samotným antropologem;
- tvrdí, že předkládá perspektivu „těch druhých“, přestože největší váha je přikládána interpretaci antropologa⁶⁴⁾.

Procesuální vyprávění⁶⁵⁾

V reakci na tuto kritiku se objevuje to, co bývá někdy nazýváno jako postmoderní antropologie, jindy jako experimentální etnografie, a co je možné označit jako tzv. **procesuální vyprávění** (Gobo 2008: 292–297).

Procesuální forma představuje naprostý protiklad formy realistické. Namísto snahy o zachycení reality, do níž autor svou přítomností nijak nezasahuje, se snaží ukázat proces, jakým výzkumník realitu poznával. Výstižnou metaforou této formy je „cesta“ (Gobo 2008: 293). Výzkumník se totiž snaží ukázat nejen výsledek, jako v případě realistického vyprávění, ale celý proces, jímž se tohoto výsledku dobral.

Autor tak pomocí anekdot a příhod plných překvapení, nedorozumění, dramatických zvratů a barvitých konverzací ukazuje, jak se postupně vyvíjelo jeho chápání zkoumané kultury. Na rozdíl od realistické for-

⁶⁰⁾ Tento text představuje zkrácenou verzi mého konferenčního příspěvku předneseného na 4. memoriálu prof. J. Matiegky a prof. J. Malého – Antropologie 21. století. Z důvodu zachování požadovaného rozsahu textu jsem byl nucen pominout všechny ilustrační příklady.

⁶¹⁾ Tento důraz dokumentuje i šest vydání *Notes and Queries in Anthropology* vydávané The Royal Anthropological Institute, které poprvé vyšly již roku 1874. Poslední, šesté vydání se datuje rokem 1951.

⁶²⁾ A nejen v českém akademickém prostředí, ale v podstatě celosvětově (srov. Gobo 2008: 290).

⁶³⁾ Detailní kritika tzv. etnografického realismu viz Marcus – Cushman (1982).

⁶⁴⁾ Van Maanen (1988: 51–54) tento postoj nazývá autorovou interpretativní všemohoucností.

⁶⁵⁾ Van Maanen (1988) je označuje jako zpovědní příběhy (confessional tales).

Tab. 1: Srovnání základních charakteristik realistického a procesuálního vyprávění

	REALISTICKÉ VYPRÁVĚNÍ	PROCESUÁLNÍ VYPRÁVĚNÍ
Metafora	momentka	cesta
Důraz kladen na	výsledek	proces
Zaměřeno na	typické, normální	výjimečné, neobvyklé
Stylistická forma	er-forma	ich-forma
Kvalitu určuje	validita	autenticita
Perspektiva	objektivní	subjektivní
Postoj	racionální	emocionální
Vztah emic a etic	emic × etic	emic = etic

my přitom nepředkládá typické a normální, ale naopak hlavně výjimečné a neobvyklé.

Aby autor mohl tímto způsobem ukázat proces svého kognitivního vývoje, nemůže se již od popisovaných zkušeností distancovat, ale naopak se v textu musí explicitně objevovat. Proto je 3. osoba vyprávění nahrazena ich-formou.

Interpretace se již nesnaží být objektivním popisem reality, ale explicitně subjektivním pohledem autora (Van Maanen 1988: 77), který se již neprezentuje jako nezpochybnitelná autorita, ale jako jeden z aktérů popisované sociokulturní situace. Emická a etická perspektiva již nestojí v kontrastu, tak jako v realistickém vyprávění. Cílem je naopak jejich shoda, dosažená právě v průběhu popisované zkušenosti.

Na rozdíl od vědecké racionality realistického vyprávění se setkáváme se subjektivními emocemi, které dokreslují autorovo postupné porozumění zkoumané kultuře. Platnost výzkumu proto není založená pouze na akademické vážnosti autora a přímých důkazech, ale také na prezentování skutečnosti, že autor byl (v určité fázi výzkumu) přijat „těmi druhými“ jako kompetentní osoba, schopná porozumět jejich světu. Validitu budovanou na základě autorovy autority jako člena vědecké obce nahrazuje autenticita prožité zkušenosti (Gobo 2008: 293).

Rozdíly mezi oběma formami vyprávění můžeme přehledně vidět v následující tabulce.

V rámci procesuálního vyprávění se v antropologii setkáváme s různými stylistickými formami, z nichž v následující části představím tři: deník, dialog a heteroglosii (polyfonii).

Deník

První z forem etnografického procesuálního psaní je **deníková forma** (Gobo 2008: 295–296). V tomto případě autor popisuje ze dne na den své zkušenosti, které zažívá jako „enkulturovaný“ do studované kultury. Popisuje setkání, kontakty, výměny i zdánlivě nedůležité události, které mají čtenáři umožnit při čtení participovat na autorově zkušenosti. Popis je při-

tom plný pocitů, které autor v daných situacích zažívá. Typickým příkladem je kniha Paula Rabinowa *Reflections on Fieldwork in Morocco* (Rabinow 1972).

Dialog

Druhou používanou formou procesuálního vyprávění je **dialog** (Gobo 2008: 293–295), v němž má text podobu záznamu konverzace mezi antropologem a jeho informátorem. Tato forma odmítá autoritativní všemohoucnost antropologa s poukazem na to, že je snadno zaměnitelné, co se antropolog domnívá, že si myslí informátor a co si informátor skutečně myslí. Vyhybá se tím situaci, v níž autor nerozlišuje mezi interpretací informátora a svou vlastní interpretací, a tím vytváří zdání, že text zobrazuje objektivní pravdu nezářazenou autorovou předpojatostí (Gobo 2008: 294).

Příkladem dialogické formy může být kniha Vincenza Crapanzana *Tuhami: Portrait of a Moroccan* (Crapanzano 1980). Ta má formu série dialogů mezi antropologem a klíčovým informátorem, doplněných o antropologovy vysvětlující poznámky. Klíčový informátor však není typickým představitelem Maročana, ale naopak marginalizovaným (a tedy výjimečným) členem marocké společnosti.

Heteroglosie

Poslední z procesuálních forem etnografického vyprávění je tzv. **heteroglosie** (Gobo 2008: 296–297). V klasické realistické etnografii je autorem textu pouze výzkumník, antropolog. V případě heteroglosie je však výsledný text polyfonický v tom smyslu, že hlas výzkumníka doplňují hlasy jeho informátorů, kteří jsou explicitně považováni za spoluautory.

Příkladem heteroglosie je kniha *Birds of My Kalam Country* britského antropologa Ralpa Bulmera a jeho papuánského informátora Iana Saema Majnepa (Majnep – Bulmer 1977). V této knize jsou pasáže obou autorů graficky odlišené tak, aby bylo zřejmé, kde je prezentována emická a kde etická perspektiva. V klasické realistické etnografii by bylo Majnepovi, jako klíčo-

vému informátorovi, patrně věnováno poděkování, ale nikdy by nebyl uveden jako spoluautor (Gay y Blasco – Wardle 2007: 140–141).

Kritika procesuálního vyprávění

Samozřejmě ani procesuální vyprávění se nevyhnulo kritice. Jeho autoři byli kritizováni mimo jiné za to, že:

- dávají přednost zkoumání sebe sama před zkoumáním cíle výzkumu, tedy že jsou narcisističtí a exhibicionističtí;
- zaměřením na zkušenost výzkumníka se informátor dostává do textu jen do té míry, do jaké působí na výzkumníka;
- čtenář není schopen ověřit platnost jejich závěrů, jelikož jsou založeny na subjektivních pocitech;
- tímto způsobem odvádějí pozornost od vlastní neschopnosti provést terénní výzkum (Gobo 2008: 297, Pfliegerová 2007: 63).

Reflexivní vyprávění

Pokud jsou tedy obě formy vyprávění kritizovány (a domnívám se, že oprávněně), jedna pro svou autoritativnost a domnělou objektivitu a druhá pro svou sebestřednost a subjektivitu, přichází na mysl otázka, jak využít z obou to pozitivní a vyvarovat se toho negativního?

Zlatou střední cestou se zdá být explicitní **reflexivita**, jakožto zejména:

- uvědomění si a explicitní zohlednění svého působení na zkoumaný terén;
- explicitní uvědomění si vlastní předpojatosti, jež vychází nejen z osobní biografie, ale také z diskurzu antropologie jakožto vědecké disciplíny;
- striktní rozlišování mezi emickou a etickou perspektivou;
- detailní popis aplikace metod užitých při výzkumu (Davies 1999: 223, Gobo 2008: 298–299, O'Reilly 2005: 211).

Příkladem takového **reflexivního vyprávění** může být práce Jean Briggsové *Never in Anger* (Briggs 1976). Briggsová tuto práci napsala na základě terénního výzkumu zhruba 30-ti členné eskymácké skupiny *Utkuhikhalingmiut* žijící poblíž Hudsonova zálivu. Extrémní klima Briggsovou záhy donutilo k úzké integraci do zkoumané skupiny, která vyústila v její adopci jednou z rodin. To není tolik neobvyklé, vzhledem k tomu, že mnoho antropologů bylo adoptováno etniky, která zkoumali. Neobvyklý je způsob, kterým v té době autorka dokázala explicitně reflektovat svou pozici mezi zkoumanou skupinou a využít ji jako analytický nástroj. Briggsová ve výsledném textu popisuje řadu konkrétních situací, v nichž sama vystupuje. Hovoří vždy v první osobě a reflexivně zkoumá nejen své interpretace

daných situací, ale porovnává je s interpretací svých protějšků. Přitom se snaží dojít od rozdílnosti projevů k rozdílnosti konceptů, tedy rozlišovat jevovou a normativní stránku zkoumané kultury. O svých informátorech hovoří vždy jako o konkrétních lidech z masa a kostí, což podtrhuje tím, jak vykresluje portréty jednotlivých osob. Detailně popisuje a analyzuje jejich chování v konkrétních situacích a málokdy se uchyluje k tomu, aby o svých informátorech hovořila zobecnujícím způsobem (Pflegerová 2008: 56–59).

Na tomto příkladu reflexivního vyprávění tak můžeme vidět, jak autorka:

- explicitně deklaruje svou pozici ve zkoumané skupině a své působení na ni;
- rozlišuje a komparuje etickou a emickou perspektivu, přičemž žádnou z nich nepreferuje;
- zabývá se jak běžným, tak výjimečným;
- negeneralizuje své informátory, ale zachovává jejich jedinečnost.

Závěr

Pokusil jsem se stručně představit tři základní formy vyprávění, které se užívají při konstrukci etnografických monografií. Zároveň jsem se pokusil ukázat, že se nejedná pouze o literární styly, ale že tyto formy (zejména realistická a procesuální) vycházejí z odlišných epistemologických pozic.

Na úplný závěr si dovoluji krátké zamýšlení nad jejich pozicí v našem akademickém prostředí.

I přes všechny obraty a krize, kterými antropologie prošla, dominantní formou zůstává dodnes realistické vyprávění a to

nejen v Čechách. Je však otázkou, zda by v kontextu české vědy vůbec bylo jiné než realistické dílo přijato, dejme tomu jako disertační či habilitační práce.

Nedokážu si dost dobře představit, že by mohla uspět jakákoliv procesuální forma. Na deník by bylo pohlíženo jako na osobní zážitky, které nemají ve „vědecké práci“ co dělat. Dialog by byl považován za přepis rozhovorů postrádající analýzu. Šanci by mohla mít heteroglosie, ovšem zde by mohlo být problémem, že autor uvádí svého informátora jako spoluautora, když práci měl napsat on sám.

O něco lepší je situace v případě reflexivního vyprávění, zejména pokud se reflexivita omezuje na detailní popis vstupu do terénu. Ovšem ani zde se autor nevyhne komentářům, „proč toho v práci píše tolik o tom, jak se dostal do terénu a jak se v něm pohyboval, a proč se raději nevěnuje tomu, co tam zjistil“.

Tato situace však není příliš překvapivá, zohledníme-li skutečnost, že se sociokulturní antropologie v našich zemích ustanovila až s pádem komunistického režimu, a že má tedy oproti světu nemalý handicap, který musí dohánět. Než se tak stane, domnívám se, že konec realismu v Čechách doazajista nehrozí. Je však otázkou, zda v době, kdy tento konec realismu v Čechách nastane, již nebude ve světě nový trend, který budeme muset opět pracně dohánět.

Mgr. Martin Heřmanský

*Fakulta humanitních studií Univerzity
Karlovy*

E-mail: martin.hermansky@seznam.cz

Literatura:

- Briggs, Jean L., 1976: *Never in Anger. Portrait of an Eskimo Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Crapanzano, Vincent, 1980: *Tuhami: A Portrait of a Moroccan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Clifford, James – Marcus, George, 1986: *Writing Culture: the poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Davies, Charlotte Aull, 1999: *Relexive Ethnography. A guide to researching selves and others*. London: Routledge.
- Gay y Blasco, Paloma – Wardle, Huon, 2007: *How to read Ethnography*. London & New York: Routledge.
- Geertz, Clifford, 1988: *Works and lives: The anthropologist as author*. Stanford: Stanford University Press.
- Gobo, Giampetro, 2008: *Doing Ethnography*. Los Angeles: Sage.
- Majnep, Ian Saem – Bulmer, Ralph, 1977: *Birds of My Kalam Country*. Auckland and Oxford: Auckland University Press and Oxford University Press.
- Marcus, George – Cushman, Dick, 1982: *Ethnographies as texts*. *Annual Review of Anthropology* 11, s. 25–69.
- Markowitz, Fran – Ashkenazi, Michael, 1999: *Sexuality and Prevarication in the Praxis of Anthropology*. In Markowitz, Fran – Ashkenazi, Michael, eds.: *Sex, sexuality, and the anthropologist*. Urbana: University of Illinois Press, s. 1–21.
- Nešpor, Zdeněk R. – Jakoubek, Marek, 2004: *Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi*. *Český lid* 91, s. 53–79.
- O'Reilly, Karen, 2005: *Ethnographic Methods*. London: Routledge.
- Pflegerová, Mariana, 2007: *Antropologie subjektivity. Panoráma antropologie biologické – sociální – kulturní* 31. Brno: CERM.
- Rabinow, Paul, 1977: *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkeley: University of California Press.
- Van Maanen, John, 1988: *Tales from the Field. On Writing Ethnography*. Chicago: University of Chicago Press.